

Mar...
Heil...
Sonntags...
10.00, 11.30...
an allen M...

CULTUUR en ARCHITECTUUR in het RUHRGEBIED

Excursie AetA+ werkbund NW 19 - 21 April 2013

PROGRAMMA

Vrijdag 19 april 2013

Bocholt: Gottfried Böhm, Rathaus und Kulturzentrum (1977)

Bocholt: Gottfried Böhm, St. Paulus Kirche (1966)

Bocholt: TextilWerk, Kulturzentrum und Textil Museum (2011)

Meschede: Haus der Stille, Benediktinerkloster, 1998-2002, Herr Prof. Peter Kulka

Dortmund: Dortmunder U, Zentrum für Kunst und Kreativität

Essen: Unperfekthauses

Zaterdag 20 april 2013

Essen: Haus der Essener Geschichte, Ahlbrecht Felix Scheidt Kasprusch, (2006-2010)

Marl: Rathauses Marl, BroekBakema

Marl: Scharounschule, Sharoun 1968-1970, verbouw Pfeiffer-Ellermann-Preckel

Bottrop: Tetraeder

Gelsenkirchen: Theaters Gelsenkirchen, Werner Ruhnau, (1957-1959);

Essen: Theater Essen, Alvar Aalto (1959-1988)

Zondag 21 april 2013

Essen-Frohnhausen: St-Antonius Kirche (1958-1959), Rudolf Schwarz

Essen-Werner: Folkwang Bibliothek, Max Dudles

Neviges, Wallfahrtskirche „Maria Königin des Friedens“, Mariendom, Gottfried Böhm (1964-1968)

Margarethenhohe

Essen: Folkwang Museum Essen, David Chipperfield (2007-2010)

DEELNEMERS

VERSLAG

..... • Elsbeth Ronner
..... • Eugene Franken

Haus der Stille
Dortmunder U

..... • Udo Garritzmann
..... • Marianne Loof
..... • Lilith van Assem
..... • Virginia Doelwijt
..... • Adriaan Mout
..... • Minke Wagenaar

Haus der Essener Geschichte
Rathaus Marl
School Sharoun
Tetraeder
Theater Gelsenkirchen
Aalto theater

..... • Otto van Dijk
..... • Lieke van Hooijdonk
..... • Mathias Lehner
..... • Ruud Wilmink
..... • Rene Thijssen

Kerk Schwarz
Bibliotheek Folkwang
Neviges
Margarethenhohe
Museum Folkwang

overig:

Joelma Rodrigues de Souza
Wilhelmina Thijssen-Henckens

Heike Loehmann
Otto van Dijk
Edward Schuurmans
Joke Vos

Organisatie
Organisatie
Organisatie
Organisatie

Carmen Buitenhuis
Paola Huijding
Rens Schulze

lay-out
lay-out
gedeeltelijk aanwezig

foto's van alle deelnemers, credits op aanvraag

LOSSE GEDACHTEN OVER HAUS DER STILLE

Het is ouderwets om tot een kloosterorde toe te treden. Wel zijn er veel mensen vatbaar voor de innerlijke rust die een religieuze gemeenschap uitstraalt en zij willen voor enkele dagen deelgenoot zijn van deze gemeenschappen. Er zijn talloze plaatsen waar men zich kan terugtrekken uit het dagelijkse leven, en deze plaatsen hebben ook vaak de aandacht gekregen van een architect. De aantrekkingskracht voor een architect om over dergelijke plekken na te denken bevindt zich daarin dat in die typologie een sublieme schoonheid gevat moet worden. Een kloostergebouw of gebouw voor retraite moet de zweem van een Heilige Geest voelbaar maken. Een Heilige Geest kan alleen in pure schoonheid uitgedrukt worden. Tegelijkertijd ligt er een sterke symboliek ten grondslag aan de functie. De ruimtelijke indeling en de gang door het gebouw wordt gestuurd door de traditie van het ritueel. Het ritueel voor het naderen van innerlijke rust voortkomend uit het maken van afstand, het ondergaan van herhaling en stilstand. De architect zal deze sublieme schoonheid en dit ritueel moeten vormgeven om tot een passend gebouw te komen voor een kloosterorde of retraite.

Veel van dit soort gebouwen heb ik niet bezocht. Ik heb dus geen groot referentiekader waar ik op kan terugvallen om gebouwen in deze categorie te beschouwen. Weliswaar ben ik in de Sint-Benedictusabdij te Mamelis bij Vaals geweest, maar aangezien ik een vrouw ben, was ik niet welkom in het kloostergebouw. Daar tegenover staat dat ik wel christelijk ben opgevoed, dus ik ken de emotie die een dergelijk gebouw zou moeten oproepen. Een kloostergebouw kan uiteraard vele gedaanten aannemen, terwijl het een gelijkaardig doel nastreeft. Zo kan ik mij voorstellen dat Le Corbusier met La Tourette een zekere frivoliteit nastreefde. Kloosterleven met een kwinkslag misschien. Dom Hans van der Laan bedacht zijn gebouwen vanuit een dogmatiek die door absolute verhoudingen een schoonheid wist te bewerkstelligen. Hoe past Haus der Stille hierin, het Benediktijns klooster van Königsmünster van de architect Kulka?

De architect Kulka is begrepen als minimalistisch en beknopt, zoals zijn eigen website vertelt. Wat betekent dat, minimalistisch en beknopt? Wellicht biedt een vergelijking met de componist Arvo Pärt hier inzicht. Pärt wordt over het algemeen gezien als een van de toonzetters van minimalistische klassieke muziek. Hij noemt zijn werk zelf tintinnabuli, zoals het luiden van klokken. De muziek gaat terug naar de vroegste harmonieën van de Westerse muziek, die te herleiden is tot de klokken. Karakteristiek zijn de eenvoudige harmonieën, het ontbreken van klanktechnische opsmuk en het ontbreken van tempowisselingen. Eenvoud in geluid en eenvoud in ritme, maar wel een rijkdom en doortastendheid in geluid. Een rijkdom afkomstig uit de instrumenten, en een afstemming van klanken om sacrale muziek te bereiken. Wat kunnen we met deze kennis van de muziek, als we het gebouw van Kulka aanschouwen?

Harmonie is wellicht een belangrijke notie binnen deze context. Een minimalistisch gebouw waar sacraliteit van uit moet gaan, dient harmonieus te zijn. Harmonieus in alle lagen: de architect moet toegewijd zijn tot het werk, het gebouw dient passend geplaatst te worden in de context, de context moet passend opgenomen zijn in het gebouw, de opeenvolging van ruimtes moet harmonieus op elkaar afgestemd zijn, de verschillende materialen dienen uitgebalanceerd op elkaar afgestemd te zijn, de proporties moeten welluidend bij elkaar passen, et cetera. Tegelijkertijd moet het iets sprankelends, iets hoopgevends, iets wonderschoons in zich hebben, anders zou het saai zijn.

Beginnend bij de context. Het gebouw doorbreekt de as die is aangelegd met de bouw van de andere gebouwen. Geen slechte keuze, het vermeende zicht op de kerk vanuit het dorp in de vallei blijft zo onaangetast. Haus der Stille staat met de entree aan de hoofdweg en strekt zich in de diepte van de tuin. Het volume bestaat uit twee gesloten delen van beton uiteen gehouden door een transparant middendeel. De zuid- en westzijde van het gebouw zijn voorzien van twee grote raamvlakken. Behalve de verzinking gaat het volume bijna geen relatie aan met het landschap eromheen. Er is zelfs enige afstand gecreëerd door aan de westzijde tussen de vlakke gevel en het gazon een band

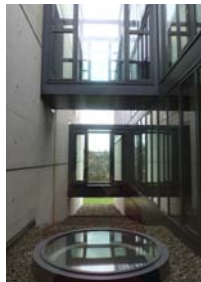
met grint te leggen. De opening die beide gebouwdelen van elkaar houdt zou een uitnodiging kunnen zijn aan de prachtige tuin om het gebouw binnen te treden, maar door een gebrek aan zon is ook hier alleen grint aangebracht.

Wanneer we een ommetje rond het gebouw hebben gemaakt, en dan toch besluiten binnen te gaan, komen we in het linker gedeelte. Dit deel huisvest in zijn geheel de zogenoemde transportruimte en achteraan in de laagst gelegen verdieping de kapel. Een transportruimte in een kloostergebouw zou ook een kruisgang kunnen zijn. Een prachtige gang rondom een mooie tuin, in warme landen open, waar de naar heil zoekende zijn gedachten kan laten gaan onder invloed van het gedempte licht. In Haus der Stille is de transportruimte een transportruimte en geen harmonieuze ruimte. Eén genereuze trap die voert van verdieping naar verdieping. Dat de kapel is gekoppeld aan de transportruimte in dit schema, waar alle andere functies stringent in het andere deel zijn gehuisvest is opmerkelijk. De transportruimte wordt aan het andere gedeelte gekoppeld via gangen door de sneed. In de bruggen is een blik te werpen op de opening in het volume, zoals eerder beschreven met op de bodem het grint.

Opmerkelijk is ook de materialisering. Geïnspireerd door een architectuurtrip in Zwitserland is dit gebouw tot stand gekomen. Helaas is voor het gemakkelijke beton gekozen. Het materiaal behoeft weinig opsmuk, zoals de noten van Pärt geen opsmuk behoeven, maar het mist de gelaagdheid en diepgang van de instrumenten. De sensibilliteit is ook niet direct merkbaar. Grove kozijnen bepalen het zicht naar buiten. De twee belangrijkste gemeenschappelijke ruimten liggen aan de tuin, maar de gevel wordt gedomineerd door Duitse gründliche profielen. De overgang van de houten vloer van bamboe naar het eikenhout van de trap is niet wonderschoon. Juist bij minimalisme gaat het om exactheid, gewogenheid.

Tot slot de kamer. Zowel op entreeniveau als één daar boven liggen de kamers. Alleen hier komt de schoonheid van het landschap naar binnen. Een klein bureau (voor een tekenaar, een denker?) staat voor een bescheiden raam, ingekaderd door de vette profielen, maar daarnaast is een groots raam dat uitziet over de helling. Hier wordt het kozijn opgenomen in de lijn van de vloer, de wand en het plafond zodat het geen barrière opwerpt, maar de kamer laat samenvloeien met het landschap. Precies dit gedeelte van de verder vernuftig geassembleerde kamer geeft het gevoel wat een passant van een kloostergebouw hoopt mee te maken. Alleen hier komt de harmonie van de ruimte en samen, en wordt het ritueel van het denken versterkt.

Ellsbeth Ronner

DORTMUNDER U

Altalt uitgezwaaid – 16:23 – In de bus – Stauverkehr – Bernd benut de gelegenheid om afval af te voeren – Kaffee mit Kuchen; Pflaumen Kirschen Käse Apfel – De Dortmunder U is geen metrostation maar het hergebruikte brauhochhaus van de Dortmunder Union Brauerei –

Bushaltestelle – Zügig und schnell aussteigen! – Eenzame plataan is onder maaiveld gezakt– Aanloop onder en langs nieuwbouw – Doods – Ontmoeting met projektleider Rolf Knie van Buro Gerber – Het bovenste deel van de hoogbouw (70m) was een grote inloopkoelkast: Die Kathedrale – De bierproductie begon bovenin en eindigde beneden bij de expeditie, vroeger met paard en wagen – Tweedeling in de gevel – 100 jaar uitbloeiende baksteen versus egaal bruin ondergestuukt bouwsporenkunstwerk – UUUU kroon door Ernst Neufert voorzien van bladgoud in slaapzak – 2 twijfelachtige passanten scanderen Ruhrpott! A-social! – Nieuw verwaltingsgeboude geplakt tegen hoogbouw is niet van ons – Slechte stedenbouw – Braucht jetzt keiner mehr

Kunt u iets over de lichtkunst zeggen – Es gab geld – Professor Adolf Winkelmann bekannter filmmacher – Leuchtturm (vuurtoren) LED matrix waar je tussen door kunt kijken – Wat open was blijft open – Actuele kleuren lichtshow met gevarieerd programma, ook overdag goed zichtbaar, 's nachts tijdsklok

Geplastificeerde wensbriefjes wapperen in boom – Pijlen EINGANG op glasfacade wijzen de ingang – Uitleg in rood rood rood auditorium met zwarte stoelen – A3-boekje – Marode wundertüte (krakkemikkige verrassingszak) – Je weet niet wat je aantreft – Giftig leem – Poreus beton – De hoogbouw uit 1925 staat deels op reeds bestaande gewelven – Hoekverdraaiing – Verschillende verdiepingshoogtes – Dus waar welke functies? – Slechts 1 gebruiker was bekend voor twee van de zeven verdiepingvloeren: Museum Ostwall (hedendaagse kunst)– Rest centrum voor kunst + creativiteit, gebruikers onbekend – Begane grond multifunctioneel ten dienste overige gebruikers – Politieke druk op tijdschema vanwege culturele hoofdstad 2010

Hoezo een centrum voor creativiteit+ kunst? – Nou, dat is bedacht door de creatief directeur van Kulturhauptstadt RUHR.2010, de muzikale ondernemer Professor Dieter Gorny, onder andere directeur van het European Center for Creative Economy ECCE – en Fritz Pleitgen – De creatieve economie schept banen – Synergie maximaal in Dortmund met 580.000 inwoners de grootste stad van het Ruhrgebied

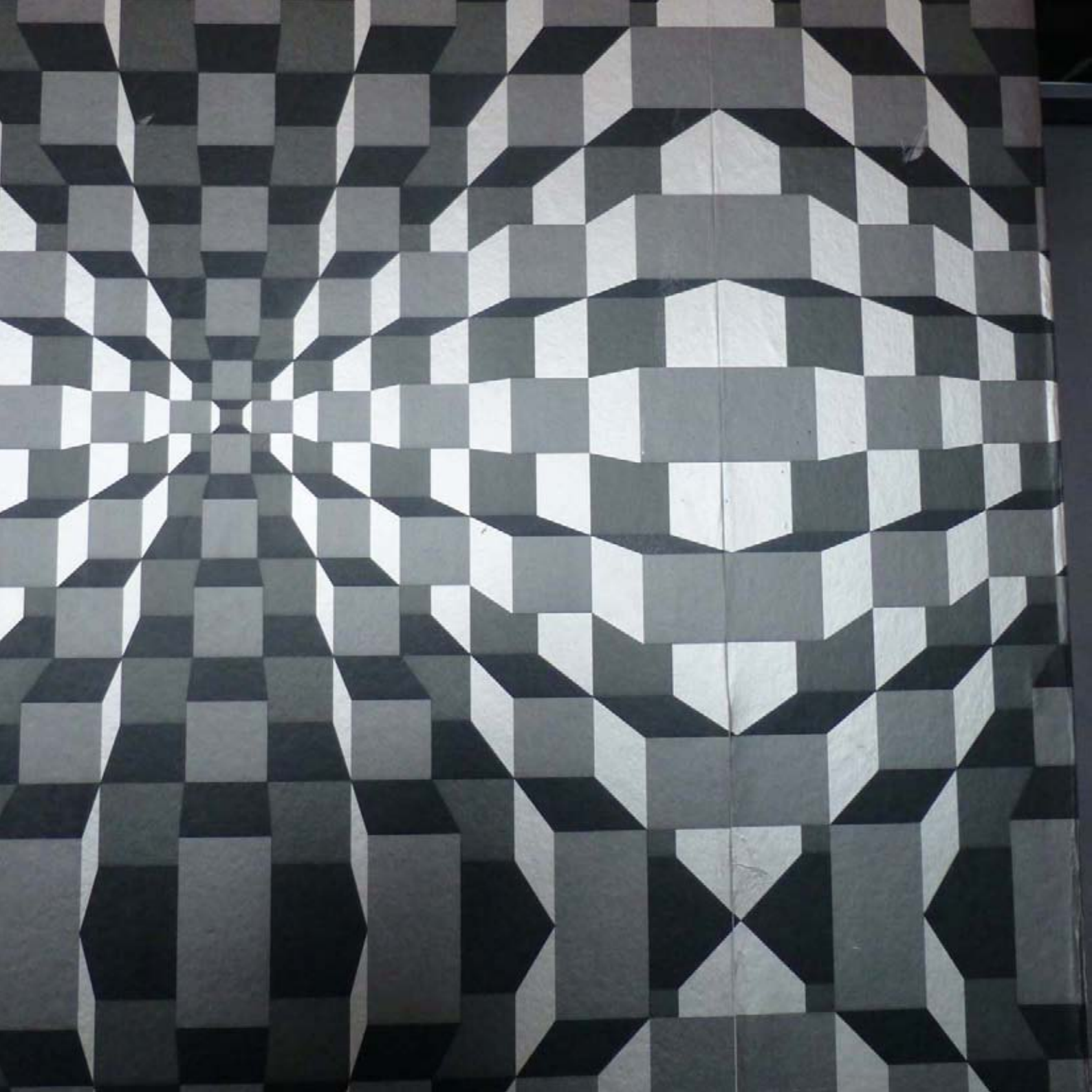
7e verdieping kathedraal is de mooiste ruimte gebleven na de herpositionering van de benodigde constructie voor de UUUU kroon door professor Pfeiffer uit Darmstad – Helaas kent men deze ruimte niet meer terug nadat de horeca-ondernemer er een discotheek van maakte – Interieur lijkt reversibel

Kosten? – Man hat ein zahl geschossen von 50 mio – 50% Brussel 30% Dusseldorf 20% Dortmund – uiteindelijk 75 mio –

Trage politiek besluitvorming – Korte bouwtijd – Insolvens – 500 bouwvakkers met 15 man bauleitung – In maart ligt er nog sneeuw in het gebouw in mei is de opening – Keine berufstand ist so bescheuert wie wir, muss ich so sagen

Hal – Duizelingwekkend hoge roltrappen over de volledige hoogte van het gebouw – Onderzijde difuus LED – Alles wit gestuukt – Terrazzo op dubbele vloer met techniek – Ornamentesk bling bling blindenmarkering goedgekeurd door testblindeman – Aansluiting wand vloer met natuursteenplakwerk– Kindertekeningen – Tino ist im garten und sieht eine orange – tik tak tik tak tik tak – volgend portret volgend portret volgend portret volgend portret

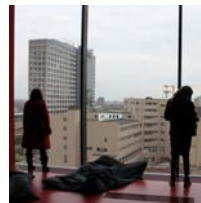
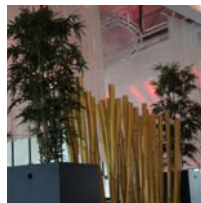
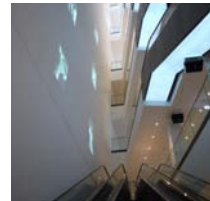
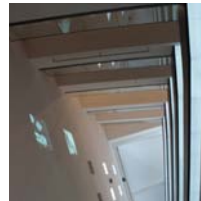
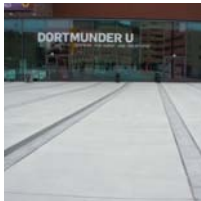

Omhoog – Ingang museum Ostwall verstoppt – Geen eigen ingangen gebruikers – Hoger – Snoezelruimte – Venster op de stad – Afgesloten puist – Nog hoger – discotheek – Climax – Durfals verschaffen zich illegale toegang tot het dakterras

Op verzoek is Eugène kritisch – De bebouwing aan en om de U is niet erg geslaagd – Professor Gerber zegt het zelf ook in de beperkt beschikbaar gestelde glossy Dortmund U Die Architektur – Nicht von uns geplant– Nicht glücklich – Dat komt onder andere doordat niets gedaan is met de historische informatie – Oude fotos laten de brouwerij zien als een krachtige sculptuur van tegen elkaar leunende giganten – helder en complex tegelijk – gave gedrongen volumes – overwegend gesloten – een kudde olifanten op theevisite – De resterende olifant heeft fantoompijn – In het niet uitgevoerde prijsvraagontwerp van Gerber kreeg je teminste weer een hele olifant terug in een veel heldere stedenbouwkundige structuur.

In het gebouw zelf is behoorlijk gezaagd en gehakt – Dat had op andere plaatsen gekund en/of bescheidener maar de essentie van het gebouw blijf je herkennen en er zijn spannende ruimtes gecreerd – De aangehangen stadsvensterruimtes is net 1 nieuwe laag te veel die weinig synergie met het gebouw vertoont – De oude dame is verder binnen en buiten voorzien van een dikke laag pancake – Hier en daar wat ouderdomsverschijnselen had haar karakter beter benut –

Eugène Franken

HAUS DER ESSENER GESCHICHTE

Op weg naar het Haus für Geschichte was ik bij voorbaat een beetje sceptisch. Het plaatje in de excursiegids wekte de indruk dat de reden voor ons bezoek met name de recente archiefaanbouw uit 2009 was. Deze is met verticale platen van het opvallende materiaal cortenstaal bekleed. In een bestaande context van Gründerzeit historisme en terughoudende jaren 50 architectuur maak je hiermee in mijn ogen te gemakkelijk een bout statement die het nieuwe!, moderne! of eigentijdse! van de aanbouw eruit schreeuwt.

De architect Hermann Scheidt liet met zijn sympathieke uitleg zien dat de ontwerpers lang met soortgelijke twijfels hebben geworsteld. Maar de veronderstelde symbolische connotatie van het materiaal cortenstaal heeft uiteindelijk de doorslag gegeven om in de prijsvraag toch dit materiaal voor te stellen. Cortenstaal zou naar de roemrijke rol van de staalindustrie Krupp in de geschiedenis van de stad Essen verwijzen. Het was een goede zet, het ontwerp wist de jury van (voornamelijk?) vakgenoten te overtuigen. Veel moeilijker bleek dit op weg naar realisatie met de politiek te gaan.

Hermann Scheidt legde uit dat bij het project wellicht meer werk in de renovatie van de oude schoolgebouwen zat, dan in de nieuwbouw van het archief. Eerdere aanpassingen moesten hier ongedaan worden gemaakt om de oude kwaliteiten van het gebouw terug te winnen. Ook de tegenwerkingen van een zeer bureaucratische opdrachtgever moesten worden overwonnen. De hal en de corridors met hun kruisgewelven en de ruimtelijke trappartij zijn weer prachtig geworden. Je proeft de sfeer van een statige Gründerzeit school. Toch denk ik dat het oude soms wellicht iets ruiger had mogen blijven. Maar ik weet niet wat de architecten er exact hebben aangetroffen. Al met al vind ik de renovatie geslaagd.

Terug naar de nieuwbouw. Het lijkt me helemaal terecht om bij de nieuwbouw van een stadsarchief over de mogelijkheden van symbolische connotaties na te denken. Het gehuisveste archiefmateriaal is van grote collectieve betekenis. De vraag is op welke wijze die tot uitdrukking wordt gebracht. Een prachtige opgave!

Ondanks de terughoudende uitleg van de architect blijven mijn bedenkingen over het cortenstaal bestaan. Wat zijn eigenlijk de kenmerken van de lokale staalindustrie? De Gusstahlfabrik Krupp bestaat sinds 1811 en wordt snel erkend als vervaardiger van hoogwaardig staal. Het bedrijf blinkt uit in het vervaardigen van stalen onderdelen voor walsen, treinen, machinebouw en gereedschappen. In de Krupp laboratoria worden niet-roestende zuur- en hittebestendige Chroom-Nikkel Staalsoorten ontwikkeld die onder de naam NIROSTA in 1912 gepatenteerd wordt.

Cortenstaal daarentegen wordt in Amerika in 1932 gepatenteerd en door de United States Steel Corporation verder ontwikkeld. Het eerste bedrijf dat in Duitsland Cortenstaal produceert zijn de Hüttenwerke Oberhausen AG in 1959. Een productie van Cortenstaal bij Krupp wordt in de publicatie (uit 2011) over het 200-jarige bestaan van het bedrijf dan ook niet vermeld. Het lijkt mij dat voor een symbolische referentie naar Krupp d.m.v. de materiaalkeuze een andere staallegering eerder op zijn plaats zou zijn geweest.

De mogelijkheid om een symbolische verwijzing naar Krupp te creëren door de manier hoe het staal is bewerkt hebben de architecten kennelijk niet overwogen. Wat mij betreft had hier een mooie kans gelegen. Denk aan de eerste walsen voor seriematige productie van bestek, de gigantische stoomhamer en smederijpers. Door je in deze technieken te verdiepen en wellicht toe te passen had het gebouw een verhaal kunnen vertellen, dat veel specifiek voor Essen was geweest.

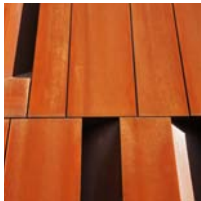
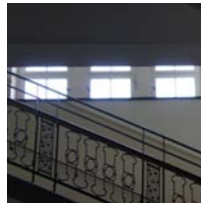
Het is positief dat de klimaatbeheersing in het archief op natuurlijke ventilatie is gebaseerd, het zogenaamde Kölner Model. De uitwerking van de ventilatieopeningen als beeldbepalende "schieggleuven" vind ik echter minder geslaagd. Ik begrijp de redenering een gesloten omhulling te maken met beschermde ventilatieopeningen. Maar in plaats van een associatieve verwijzing naar de geschiedenis van Essen mogelijk te maken, vertelt dit beeldbepalende element een verhaal over klimaatbeheersing.

De diepe, schuin gesneden neggen maken je wel nieuwsgierig naar wat er precies in de openingen te zien is. Op de begane grond ben je gauw geneigd om een kijkje te gaan nemen. Het gezicht is enigszins ontvullend: een blind ventilatieraam (met metaalgaas), zwerfvuil en sigaretpeuken. Tevens onverwachtse kitvoegen bij de aansluiting van vensterbank en negge. Toen ik Hermann Schmidt ernaar vroeg, was zijn commentaar eenduidig: 'Ja, das ist Scheiße.' De aannemer meende die te moeten toevoegen zonder met de architect ruzie te houden.

Ondanks mijn kritische bespiegelingen hier zal het archief op Essen toch een positieve uitwerking hebben gehad. Het debat om het cor-tenstaal en de opvallende verschijning in het stadslandschap (althans voor de treinreiziger) zullen het stadsarchief een prominenter plek in het bewustzijn van de burgers van Essen hebben gegeven.

De fotogeniekheid van het archief zal met de tijd minder worden, omdat de felheid en het contrast van de patina zullen op ten duur afnemen. De verschijning zal donkerder en meer monochroom worden. Dat was nu al te zien. (Vergelijk maar je eigen foto's met dat in de excursiegids.) Ik ben benieuwd hoe wij tegen de roest der tijd over 10 of 20 jaar aan gaan kijken.

Udo Garritzmann

Krupp, belangrijke productie-technische momenten in de bedrijfsgeschiedenis:

- 1811 Oprichting van een Gussstahlfabrik in Essen door Friedrich Krupp.
- 1817 Bevestiging van de staalkwaliteit door de Königliche Münze in Düsseldorf.
- 1835 Eerste stoommachine voor de gietstaal fabriek.
- 1843 Ontwikkeling van een walsfabriek voor de seriematige productie van bestek.
- 1846 Productie van treinassen en -veren
- 1854 Amerikaans patent voor naadloze treinwielringen
- 1859 Productie van kanonloopblokken
- 1861 Fotoafdeling met productie van grote fabriekspanorama's
- 1861 Stoomhamer met valgewicht van 50 ton
- 1862 Eerste staalfabriek volgens de Bessemer methode op de continent
- 1869 Ingebruikname van Siemens-Martin-Stahlofen
- 1893 Rudolf Diesel, MAN en Krupp besluiten Diesel's uitvinding te exploiteren en de Diesel motor te ontwikkelen
- 1902 Bouw van het eerste Duitse proefonderzeeër
- 1912 De in de Krupp laboratoria ontwikkelde niet-roestende zuur- en hittebestendige Chroom-Nikkel Staalsoorten worden 1912 onder de naam Nirosta gepatenteerd.
- 1926 Onder de naam WIDIA brengt Krupp een gesinterd hardmetaal op de markt, dat uitstekend geschikt is als materiaal voor gereedschappen.
- 1928 Bouw van de toen wereldsgrootste smederij-pers van 15.000 ton.
- 1939 Krupp wordt onderdeel van de oorlogseconomie van het Naziregime.
- 1960 Productie van duikkogel met diepterecord van 11.000 m.
- 1971 Productie van toen grootste radiotelescoop
- 1972 Bouw van het dak van Olympisch Stadion München

Betreten
bei Eisglätte und Schneefall
verboten

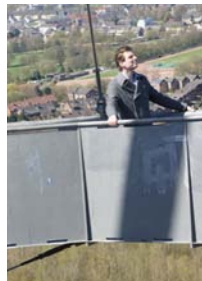
DE TETRAEDER

Vandaag is de lunch gepland bij de Tetraeder te Bottrop. De Tetraeder is een uitkijkpunt op een heuvel van afval uit de mijnen. Hij is opgericht in het kader van de Internationale Bauausstellung (IBA) Emscher Park. Van 1989 tot 1999 was de opgave daarvan om in het noordelijk Ruhrgebied in de omgeving van het riviertje de Emsch met nieuwe ideeën op het gebied van stedenbouw en ecologie en d.m.v. sociaal-culturele maatregelen het oude industriegebied nieuw leven in te blazen. Daartoe is onder meer de Route der Industriekultur aangelegd waarin landmarks en uitkijpunten zijn opgenomen. De Tetraeder, opgeleverd in 1995, vind ik hiervan de opvallendste en de interessantste vanwege zijn bijzondere constructie, een tetraeder met daarin a.h.w. vrijhangend de trappen en uitkijkplateaus. Hij valt natuurlijk ook op doordat de top 's avonds verlicht is. Zo ben ik er verscheidene keren langsgereden zonder hem te bezoeken.

Mijn eerste bezoek aan de Tetraeder dateert van 1995/'96, ik weet het niet meer precies. Wel weet ik dat hij gloednieuw was evenals zijn omgeving. De begroeiing van de heuvel was nog in een pril stadium dus kaal. Ik herinner me dat je er naartoe moest lopen en dat het een hele klim was de heuvel op en als je daar dan bovenop was had je nog de trappen in de 50 meter hoge constructie voordat je van het uitzicht kon genieten. Ik ben dus wel benieuwd hoe het er zo'n 18 jaar later uit zal zien maar natuurlijk is de Tetraeder zelf niet veranderd. De omgeving wel die is heel groen. Tot mijn verbazing rijden we gewoon met de bus de heuvel op, gemak dient immers de mens.

Omdat het ochtendprogramma is uitgelopen en we op tijd bij het theater van Gelsenkirchen moeten zijn hebben we circa 20 minuten om te eten en de Tetraeder te beklimmen. Allebei doen gaat dus niet. Het is helder weer dus voor het uitzicht hoef je het niet hogerop te zoeken. Daarom besluit ik op een bankje de omgeving te bekijken en niet omhoog te klimmen. Er is nog één kokerei, voor cokes voor de industrie, in bedrijf maar die wordt binnenkort ook gesloten en dan zal het echt rustig worden in het noordelijk Ruhrgebied. Vanaf dit punt heb je een uitstekend overzicht over het gebied. Het doet nu groen aan maar door de vele schoorstenen en industriële bouwwerken die er nog zijn is het niet zo moeilijk je voor te stellen hoe het geweest is toen alles nog volop in bedrijf was, ongetwijfeld indrukwekkend maar ook met een ontzaglijke horizonvervuiling. Het stadslandschap zoals zich dat nu voor me uitstrekt heeft beslist mijn voorkeur.

Virginia Doelwijt

RATHAUS MARL 1960-1964

Van den Broek en Bakema wonnen de opdracht voor het Rathaus Marl in een Europese competitie van Scharoun, Arne Jacobson en Aalto. In mijn geboortjaar 1960 start de bouw en imponeert als een visueel krachtig object, ontworpen als icoon van democratische betrokkenheid en het veranderen van niet betrokken bewoners naar actieve burgers. Heeft het de tand des tijd doorstaan, als gedachtegoed en als gebouw...? Het bezoek aan het Rathaus wordt in de bus ingeleid door Heinz Behrendt, die als jonge Duitse architect in 1959 Rotterdam op het bureau ging werken en uiteindelijk tot 1965 in Duitsland op het bouw bureau van het Rathaus aan het plan heeft getekend. Behrendt was afgestuurd bij Scharoun en had in Berlijn kennisgemaakt met Bakema en was na deze ontmoeting naar Rotterdam vertrokken om op het bureau van Van den Broek en Bakema te gaan werken. Het optimisme wat hij als jonge Duitser voelde om Europa in te trekken werd in Rotterdam getemperd. Daar lag een 'Duister' op bureau nog erg gevoelig. Hij beschrijft deze periode als een leuke maar ook moeilijke tijd. Het confronteerde ieder met de nog altijd open wonden tussen Duitsland en Nederland, ook voelbaar in de heropbouw van Rotterdam na de oorlog. Na een korte periode waarin hij met een stipendium in Parijs studeert vraagt Bakema, nadat hij de prijsvraag voor Marl heeft gewonnen, Heinz Behrendt om te werken op het nieuwe bouw bureau in Marl. Uiteindelijk werkt hij hier ruim 4 jaar als tekenaar en projectleider. Voor Bakema is hij belangrijk om de brug te slaan tussen de informele Nederlands en de formele Duitse bouwcultuur. In de bus vertelt Behrendt over de typisch Nederlands borrels die na werktijd op het bouw bureau werden gehouden en die de Duitse opdrachtgevers in rep en roer brachten en (vergeefs) verboden. Onze Duitse medereizigers gniffelen over zoveel 'typisch Hollandse' opstandigheid.

Eenmaal ter plaatste ontmoeten we Aldo Vos, partner van het huidige bureau BroekBakema. Rathaus Marl wordt nog steeds gezien als een belangrijk ontwerp in het oeuvre van het bureau dat met de recente voordracht van de aula van de TU Delft tot Rijksmonument opnieuw in de aandacht komt. Het Rathaus is een icoon van een optimistische en wellicht verloren gegane kijk op de mogelijkheden van nieuwe constructies en bouwtechnieken, nieuwe stedenbouw en nieuwe bestuursvormen.

Het deels gebouwde Rathaus (de 4de toren is uiteindelijk nooit gebouwd) is het beeldmerk van Marl en staat symbool voor het na-oorlogse optimisme over de nieuwe democratie en nieuwe samenleving. In de grootse hal en de Raadzaal hangt nu de sfeer van kleinburgerlijkheid en het tot het ontwerp behorende Skulpturenmuseum Glaskasten vinden we een stoffige verzameling objecten.

Toch bezorgt het bezoeken van het gebouw ons gezelschap een opwindende en enthousiasmerende herkenning van een expressie en gedachtegoed waar veel deelnemers mee zijn grootgebracht; letterlijk in de universiteitsgebouwen van Delft, maar ook in de idealen van architectuur als instrument om de maatschappij te vormen.

Marianne Loof

SHAROUN SHULE

THEATER GELSENKIRCHEN 1959

Gebouwen uit het hetzelfde bouwjaar als jezelf, dat intrigeert en maakt nieuwsgierig. De architect van het gebouw waar het hier over gaat is Werner Ruhnau is nog van een heel ander bouwjaar, 1922, en inmiddels dus 91 jaar oud! De 85e verjaardag van de man was een theatrale gebeurtenis waarvan een mooi filmpje op you tube staat <http://www.youtube.com/watch?v=ZZhDzs8UA3k>

Zijn meest bekende en monumentale werk is ongetwijfeld het Musikthater in Gelsenkirchen en dat gaan wij bezoeken. Het gebouw dateert van 1959 en is het resultaat van een prijsvraag die vooral op stedenbouwkundige argumenten door Ruhnau wordt gewonnen. Geïnspireerd op het niet uitgevoerde ontwerp van Mies van der Rohe voor het theater van Mannheim uit 1953 volgens de geruchten. Stedenbouwkundig gezien opent het gebouw zich met zijn monumentale glazen foyer naar de belangrijkste as van de stad, geïllustreerd met een prachtige en overtuigend perspectief bij de prijsvraaginzending. De werkelijkheid heeft de droom achterhaald en het gebouw voelt door de open, door wegen omzoomde locatie geïsoleerd.

Het gebouw zelf is vooral bekend geworden door de nadrukkelijke integratie van kunst en bouwkunst. Met indrukwekkende werken van oa Norbert Kricke, Yves Klein en Robert Adams. De fantastische betonsculptuur van de laatste begeleidt ons naar de ingang die nietig oogt achter dit sculpturale blok beton. De kunst is hier dus niet een toevoeging maar onderdeel van de bouw. Heel bijzonder en dit blijft de leidraad bij de rest van ons bezoek. Ruhnau heeft er enorm voor gevochten.

Als wij met de groep binnenkomen is Ruhnau verhinderd of inmiddels misschien wel te oud en worden wij ontvangen door zijn vrouw Anita en zijn zoon Georg. Anita oogt nerveus en het is opvallend dat zoon en moeder het voortdurend niet met elkaar eens zijn en bij elke toelichting weer staan te popelen om elkaar te corrigeren. Het geeft misschien wel de ontzettend emotionele band aan die beide met het gebouw en daarmee resp. hun man en vader hebben. We staan heel lang stil bij de twee enorme schilderijen van Yves Klein, die met deze werken zijn echte doorbaak beleefde. Vooral de diepblauwe kleur is onderwerp geweest van langdurige en emotionele discussie en vele beoordelingen door externe 'professoren'. De definitieve goedkeuring vindt uiteindelijk plaats adv een kledingstuk!

Het hele theaterconcept is simpel en doeltreffend. De route architecturale via trappen naar de foyer die als een enorm venster zich op de stad richt, wat vooral in de avond een feest moet zijn. De grote ronde zaal die eigenlijk bedoeld was om vanuit de stad direct in te kunnen kijken. Ruhnau was vasthoudend maar hier heeft hij gecapituleerd voor de brandweer.

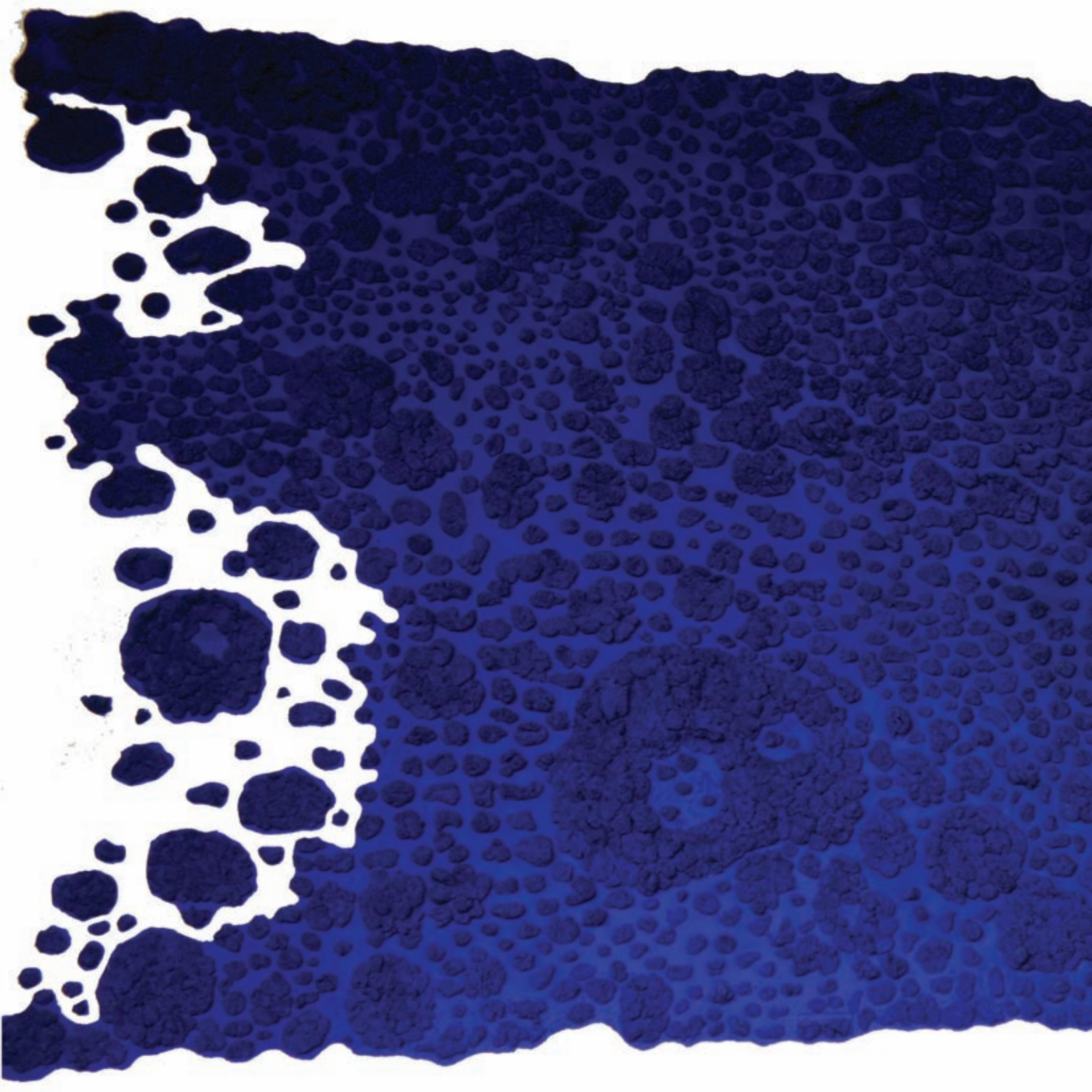
De grote zaal is prachtig ingetogen met 'zilveren' balkons, die in 2009 na langdurig studentenonderzoek zijn vernieuwd. Verder is alles helemaal zwart en ingetogen, geen kleuren. Wat een contrast met de foyer 'van Klein'. De zaal heeft veel stoelen (1000) maar voelt heel intiem. Volgens de verhalen heeft Teatro Olimpico van Palladio model gestaan voor deze zaal, maar dat kunnen we niet helemaal terug vinden. Prachtige stoellampjes, de aandacht voor detail is alom aanwezig. Ook nog niet eerdere gezien is de kleien verspringing per stoel, voor de elleboog van de buurman!

We eindigen in de kleine zaal in aparte vleugel, multifunctioneel en aangenaam informeel. Ook op de kleinere schaal is overal kunst verwerkt. Wat dat betreft mag Werner Ruhnau best uniek genoemd worden. Als we weer weglopen via de achterkant valt het goed op dat dit gebouw maar 1 kant heeft, en dat is de voorkant, maar ja, die mag er dan ook zijn.

Als we het gebouw verlaten verklaart Anita ons nog dat Yves Klein bij de opening van het gebouw de jurk voor Anita heeft ontworpen in de kleur.....roze.

Adriaan Mout

AALTO IN ESSEN - EEN GVR

Op een luchtfoto is goed te zien hoe het Aalto Musiktheater is gebouwd in de noord oostelijke hoek van de Stadsgarten. Ten zuiden van het centraal station splitst de weg uit de oude stad zich in tweeën, om verderop het stadspark flankeren. Bij beide hoeken van het park kunnen de bezoekers een laan oplopen of rijden om het theater te bereiken. Aan de noordkant van het theater worden de voetgangers beschermd door een luifel die hen tot aan de ingang op de noordwestelijke hoek begeleidt. Dezelfde lage luifel loopt over de toegangsdeuren door langs de westgevel, het park in. Deze onmonumentale toegang is zo ontworpen op verzoek van de opdrachtgever, die met deze vormgeving wilde benadrukken dat het theater er staat voor alle bevolkingslagen van deze industriestad. Het is echter volkomen duidelijk waar zich de ingang bevindt.

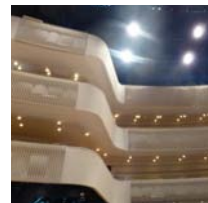
Schuin tegenover het Aalto Musiktheater staat de oude Filharmonie van Essen aan de westkant van de Stadtgarten. De beide gebouwen hebben elk een balkon aan de parkkant, waarop de bezoekers niet alleen naar het eigen publiek kunnen kijken, maar ook - op gelijke hoogte - naar dat aan de andere kant van het park. Onder Aalto's balkon bevindt zich de horeca, met grote buitenterrassen op het zuiden en (overdag) vanuit het park toegankelijk. Het toneelhuis ligt parallel aan de oostkant van het park, met in de plint van deze lange oostgevel de ramen van de kantoren en werkplaatsen. Via de zuidoost hoek van het theater is de Aalto foyer bereikbaar.

Waar Ruhnau zijn muziektheater in Gelsenkirchen aan het einde van een uiteindelijk mislukte stedenbouwkundige as heeft geplaatst, met zijn rug naar de erachter liggende wijk, vlijt het omvangrijke gebouw van Aalto zich als vanzelfsprekend en elegant neer in de Stadtgarten in Essen. Het gebouw toont zich asymmetrisch en nadrukkelijk a-monumentaal. Het is aan alle kanten niet zozeer gelijkvormig als wel gelijkwaardig.

De interne structuur van Aalto's theater is een uitgebalanceerde verbinding tussen het interne, omvangrijke theaterprogramma en de externe, omringende stad. Het is evenzeer een uitgekende en gerijpte verbinding tussen de schaal van het menselijk lichaam, het theater en de stad. Dit wordt overtuigend en op alle schaalniveaus uitgewerkt. De foyer is een feest van zien en gezien worden. Aalto is een Grote Vriendelijke Reus die geen aanstoot geeft en je uitnodigt om mee te spelen.

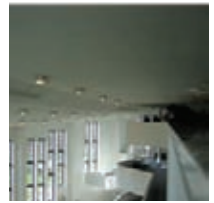
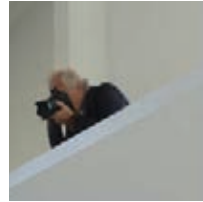
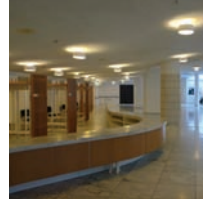
Minke Wagenaar

literatuur: Demetri Porphyrios, Sources of Modern Eclecticism: Studies on Alvar Aalto. London, Academy Editions, 1982.

ST-ANTONIUS-KERK IN ESSEN-FROHNHAUSEN

Op zondagochtend 21 april werd er een alternatief programma ingelast omdat de interieurbezoeking van het project: Folkwang bibliotheek in Essen-Werden van de Zwitserse architect Max Dudler geen doorgang kon vinden. Het alternatieve zondagochtend -programma bestond oa. uit het bezoek aan de kerk St-Antonius in Essen-Frohnhausen uit 1958-1959 van de architect Rudolf Schwarz. Het betreft een van de drie kerken die Rudolf Schwarz in Essen en zijn omgeving heeft gerealiseerd. Deze kerk werd enkele jaren voor zijn dood gerealiseerd en mede vormgegeven door zijn vrouw Maria Schwarz-Lang. Het bezoek aan de kerk kon worden ingepland vlak voordat de zondagochtend-dienst begon.

Rudolf Schwarz 1897-1961. Geboren in 1897 in Straatsburg en overleden in Keulen in 1961. Rudolf Schwarz is te karakteriseren als: kerkenbouwmeester, architect en stedenbouwer daarnaast actief in het onderwijs en actief als schrijver. Kortom een veelzijdig intellectuele en integere vakman.

Na zijn studie aan de universiteit van Berlijn heeft hij een jaar theologie-studie gedaan op de universiteit van Bonn. Daar werd zijn aandacht en belangstelling voor kerken gewekt oa. door zijn dissertatie over: "der Reinische landkirchen". Rudolf Schwarz heeft zijn studie afgerond aan de RWTH te Aken. In 1924 werd Rudolf 'meisterschuler' bij Hans Poelzig aan de Berlijnse academie van kunsten. Ook was Rudolf lid van de katholieke jeugdbeweging Quickborn. Hij onderhield als mede-uitgever van het tijdschrift 'Die schildgenossen' intensief contact met Romano Guardini die eveneens lid was van Quickborn. Guardini was een duitse katholieke priester, theoloog en filosoof die oa. in 1962 de Erasmusprijs won. Romano Guardini was een voorloper van de liturgische beweging en geldt als wegbereider van een nieuwe sacraalarchitectuur. Ook oefende Guardini grote invloed uit op Mies van der Rohe en ook Rudolf Schwarz onderhield een levenslang vriendschappelijk contact met Mies van der Rohe. Rudolf Schwarz realiseerde in samenwerking met deelnemers van het Bauhaus de modernisering van de burcht Rothenfels, het geestelijke centrum van Quickborn. Maar was tegelijkertijd kritisch commentator van de architectuur van de Bauhausperiode en de wederopbouw. Hij was leraar op de technische school in Offenbach, directeur van de 'kunstgewerbeschule' in Aken, en van 1953 tot 1961 actief op de Kunstacademie in Dusseldorf.

Zijn belangstelling voor kerken werd halfweg de twintiger jaren verder ontwikkeld en uitgebouwd in zijn samenwerking met Dominikus Bohm, waarbij hij een zeer eigentijds idioom voor de katholieke kerkenbouw ontwikkelde. Dit viel uiteraard samen met de wijzigingen in de opvattingen over het katholieke geloof. Rudolf Schwarz is in zijn architectuur-onderzoek daarbij uitgekomen bij kerkgebouwen die er niet meer als traditionele kerkgebouwen uitzagen. Byzonder daarbij is dat het eerste kerkgebouw wat Rudolf Schwarz in 1930 realiseerde, de Fronleichnamskirche (uit- en inwendig strakke geheel witte kerk met luchtbrug tussen kerkschip en vrijstaande toren!) in Aken het meest radicaal en modern was. Dit was ongetwijfeld ingegeven het feit; dat Rudolf Schwarz in zijn beginperiode gefacineerd was door de voorstelling van de utopische ruimte. In het boek 'Kirchenbau' verwijst Rudolf Schwarz naar een ontwerp van een glazen kerk met gewelven waarin films konden worden geprojecteerd om het effect van de liturgische handeling te ondersteunen. Daarbij was overigens 'modern' een woord waar Rudolf Schwarz zo'n hekel aan had.

Architect → werd dus voornamelijk bekend om zijn kerkenbouw die hij vanaf de dertiger jaren realiseerde in Nord Rhein Westfalen en Rheinland-Palts. Plm. 60% van zijn opdrachtenpakket bestond uit kerkenbouw. Andersoortige projecten heeft hij vnl. gerealiseerd in zijn jonge jaren en van zijn werkzaamheden als stedenbouwer wordt hierna een opsomming gegeven. Ondanks de realisatie van plm 70 katholieke kerken is het te beperkend om Rudolf Schwarz alleen af te doen als kerkenbouwer (zie hierna). Reeds tijdens de tweede wereldoorlog was hij leider van de wederopbouw in Elzas-Lotharingen.

Na de oorlog was Rudolf Schwarz van 1946 tot 1952 generaalplanner van de wederopbouw in Keulen. De 'vereniging voor de wederopbouw van Keulen' stond onder leiding van Rudolf Schwarz en werkte hij daarbinnen samen met Fritz Schaller en ook Gottfried Bohm maar eveneens met zijn latere vrouw Maria Lang. Schwarz ontwikkelde de zgn. dubbelstad in Keulen.

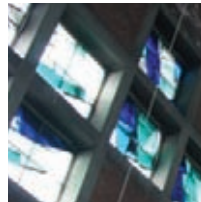
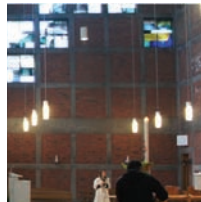
Ook was Rudolf Schwarz als schrijver actief. In 1938 schreef hij het boek: 'Vom bau der kirche' gebaseerd op de 'gegensatzlehre' van Romano Guardini. Ook schreef hij de boeken 'Von der Bebauung der Erde,' Kichenbau, Welt vor der Schwelle' en 'Denken und Bauen'. De boeken van Schwarz worden tot de belangrijkste theoretische werken over moderne kerkenbouw gerekend. Hij heeft zijn boeken dus niet gebruikt om zijn eigen realisaties toe te lichten. Rudolf Schwarz interesseerde zich enorm in de techniek van het bouwen zie oa. de twee hierboven genoemde boeken daarover, die nog immer te koop zijn. Ook ontstond uit de samenwerking in Keulen het tijdschrift: 'Das neue Koln', waarin hij de functionalistische stedenbouw van de Ciam-gedachte concipieerde.

In 1951 trouwde Rudolf Schwarz met zijn medewerkster architect Maria Lang, geb. 1921, die hij al binnen de vereniging wederopbouw Keulen als medewerkster kende. Maria Lang zette na de dood van Rudolf het bureau: 'Schwarz und Partner' door. Samen met de medewerkers van Rudolf realiseerde zij nog 20 geplande bouwwerken, waaronder 10 kerken. Ook bemoeide Maria Lang zich met de verbouwing of aanpassingen aan de projecten van haar man Rudolf. In 2005 werd Maria benoemd tot honorair professor op de Technische Universitat Munchen. Als 86-jarige werd zij in 2008 door het Kolner Architektur Forum Rheinland als erelid benoemd. Maria Schwarz-Lang was ook een tijdgenoot van Gottfried Bohm en heeft met hem samengewerkt binnen de vereniging van wederopbouw Keulen.

In de meeste boeken over de architectuurgeschiedenis komt de naam Rudolf Schwarz niet voor, hoogstens in de voetnoot. Mies van der Rohe heeft echter herhaalde keren aangevoerd dat Rudolf Schwarz een van de belangrijkste mensen was, die zijn denken over architectuur heeft gevormd.

St-Antonius-kerk in Essen-Frohnhausen.

In het westelijke stadsdeel Frohnhausen is de Antoniuskerk gebouwd op de plaats van een neo-gotische kerk St-Antonius uit 1881. In 1944 werd deze kerk in de tweede wereldoorlog volledig gebombardeerd, en uitgezonderd de zwaar beschadigde kerktoren, geheel verwoest. In 1948 werd een noodkerk opgericht die vanaf 1950 dienst doet als parochiezaal. De kerk van Rudolf Schwarz werd in 1959 geconsecreerd, ruim na deze realisatie werd vanwege bouwvalligheid en financiële problemen aangaande het onderhoud, in 1972 de kerktoren alsnog gesloopt. De onderbouw van de toren bleef gehandhaafd, in 2003 gerenoveerd, en werd er een dagkapel in deze onderbouw aangebracht met naast de entree een prachtig a-symmetrisch gevelkruis opgebouwd uit hoekstalen. Jammer dat waarschijnlijk door de renovatie; van buiten niets meer bespeurbaar is van de oorspronkelijke neogotische materialisering en detailleringen van de onderbouw van de toren. De kerkklokken van de neo-gotische toren werden verplaatst en in een andere kerk in Frohnhausen aangebracht.

De uitgeschreven architectuurprijsvraag werd in 1956 gewonnen door Rudolf Schwarz. Het ontwerp van de kerk was er een zonder klokkentoren, daar de bestaande weliswaar gehavende toren van de neo-gotische kerk, behouden bleef en volledig geïntegreerd was in het ontwerp. Tussen 1959 en 1972 heeft deze bijzondere combinatie bestaan van de neogotische toren en de kwadratische architectuur van Rudolf Schwarz. Benieuwd ben ik naar oude foto's uit het archief Schwarz, waarop deze relatie zichtbaar is tussen de neo-gotische toren en zijn materialisatie en de nieuwe 'raster-architectuur' van Rudolf Schwarz. Dit moet ongetwijfeld een spannende ruimtelijke beleving hebben opgeleverd en een spannende relatie oud/nieuw. Overigens de volumevorming en de rasterarchitectuur leveren ook niet een direct voor kerkenbouw herkenbare volume op. Meerdere functies zouden in dit gebouw gehuisvest kunnen worden, zeker nu de toren geheel is geamoveerd.

Ik tracht te achterhalen waarom Rudolf Schwarz juist met een kwadratisch architectonisch concept reageert op de neo-gotische toren. Voor zover mij bekend is dit ook de enige kerk van de 70 stuks die Rudolf Schwarz heeft gerealiseerd met een kwadratisch gevelconcept. Het relatief streng doorgevoerde rasterpatroon is juist op te vatten als een eigentijdse vertaling van de Duitse vakwerkbouw. Als 'bespiegeling': mogelijk heeft de architect zelfs de Duitse vakwerkbouw als referentie gebruikt naast de neo-gotische toren om de jury voor de moderniteit te overtuigen?. Mogelijk was de architect het niet eens dat de neo-gotische toren geïntegreerd diende te worden met de nieuwbouw.

Dit doet me denken aan de geheel betonnen kerk uit 1966, van de Belgische architect Juliaan Lampens in Edelare, waar de architect op papier een klassieke kapel ter overtuiging van de bouwcommissie voorstelde en feitelijk een betonnen 'ruimteschip' ontwierp en realiseerde, de pastoor was zijn deelgenoot en steunde de architect. Zou de intellectuele katholieke architect Rudolf Schwarz zich eerder dezelfde overtuigingsmethodiek hebben gebruikt, en dat deze 'truc' 10 jaar later naar België is overgewaaid?. In ieder geval is het kwadratisch concept juist in technische zin, op de regenrichtingen vanwege vochtdoorslag en condensatie, helaas een probleem gebleken, en zijn om die reden de betreffende gevels inmiddels bekleedt met zinken felsgevels.

Omdat de nieuwe kerk geen klokkentoren heeft, heeft men voor de sloop van de toren in 1972 een geluidsopname gemaakt van het 'beieren' van de klokken, en vindt het luiden zeer vindingrijk plaats middels een cd.

Ondanks de zeer 'onkerkse' uitstraling staat de Antoniuskerk sedert 1985 reeds op de monumentenlijst, een vooruitstrevende zienswijze en visie van de stad Essen. Als motivatie werd genoemd dat deze kerk een voorbeeld is van de latere periode van de klassieke modernisme, en daarmee een belangrijke betekenis is voor de architectuurgeschiedenis.

Archetypische vormen zijn bij Schwarz bepaald door geometrische wetmatigheden. Deze wetmatigheden zijn echter uitdrukkelijk niet zuiver wiskundig gedefinieerd. De waarneming en beleving van de ruimte corrigeren de geometrische vorm. Zijn kerken bestonden in het algemeen uit grote gesloten muurvlakken, en een thema wat in zijn werk voorkomt is dat die naar boven toe wat meer werden voorzien van daglichtopeningen.

Zoals hiervoor reeds aangegeven is de Antoniuskerk van buiten en van binnen, zeker niet als een archetypische kerkgebouw ervaarbaar. Zowel de laagbouwdeelen als het hoogbouwdeel is uitgevoerd met een staal-betonskeletconstructie. Deze betonskeletconstructie bestaat buiten en binnen uit kwadranten van 1,5x1,5 meter gevuld met rode baksteen. De laatste kwadrantlaag langs de dakrand van de hoogbouw is ruim hoger dan 1,5 m hetgeen in de lichtbeleving binnen uitmate waarneembaar is. De kwadranten zijn binnen in de kerk sterker ervaarbaar dan buiten, mede door de aanstraling van betonraster met baksteenvulling maar met name door de diepe neggen van de gebrand-schilderde ramen. De laagbouw van eenvierde gevelhoogte is geheel zonder ramen zodat de entree via de voorhal erg donker is, enigszins intiem aangestraald door de lichte glazen bouwsteen in het betondak.

Ondanks de op zich fraaie zinken felsgevels zijn deze nieuw en nadien toegevoegd, zoals hiervoor weergegeven, vanwege vochtdoorslag en condensatie van de meest op de regenrichting gelegen gevels. Dit geeft helaas een onderbreking van het symmetrische rondlopend kwadranten-gevelpatroon en helaas een doorbreking van de volumevorming.

De plattegrond van de St-Antoniuskerk is een zuiver vierkant van 33x33 meter. Binnen dit vierkant is een 16 meter hoog T-vormig volume gelegen, en achter het T-volume de integratie van de oorspronkelijke neo-gotische toren. De T-vormige hoge kerkruimte bestaat dus uit een

langsschip en een dwarschip met op de kruising het altaar, ruimtebeleving van de kruising, links en rechts bepaald door twee slanke betonkolommen die de hoogbouw dragen. De kerkbanken zijn aan drie zijden van het altaar aanwezig en door deze kerkbank-opstelling is de relatie van de kerkgangers tot het altaar, zeer intens en gelijkwaardig. De gevels van het T-vormige hoofdvolume van het kerkschip worden naar boven toe meer geperforeerd door verspreid aanwezige vierkante en verticale ramen bezet met gebrandschilderd glas. De glasbeschilderde ramen komen uit de school van Georg Meistersmanns uit Keulen. De concentratie van ramen nabij de T-vorm/altaar, zijn vertikaler ipv. vierkant hetgeen in de lichtbeleving uitermate ervaarbaar is en daardoor het altaar meer met licht omgeven. Het raamoppervlakte ter plaatse van het altaar is intenser door een grotere concentratie van ramen dan in de rest van de kerk, je komt dus uit een donkere entree/voorruimte naar het steeds lichter wordende kerkdeel met het altaar, en dat ook nog niet centraal maar a-centraal benaderbaar is.

In de laagbouwdelen, links en rechts van het hoofdschip, zijn de bijzondere kerkonderdelen gesitueerd zoals: doopvont en biechtstoelen. In de vloer van de doopvont is soort tapijtpatroon als vloerafwerking aanwezig met daarboven een lichteplaat, die de doopvont feeriek verlicht. Eenzelfde gebeurd eveneens ter plaatse van het mariabeeld. In deze kerk is opvallend, de doopvont geheel transparant in de kerkruimte aanwezig en van alle kanten goed zichtbaar en ervaarbaar. De beide entree's zijn kenmerkend niet centraal in de as van het hoofdschip gelegen maar geven een a-centrale kerkentree via de laagbouwdelen. Het gehele interieur van de kerk zoals: altaar, ambo en doopvont werden door zijn vrouw Maria Schwarz-Lang ontworpen. Wat niet onvermeld mag blijven zijn de relatief kleine bronzen 'paneel-sculpturen' van de kruisweg-staties. Deze zijn symmetrisch aangebracht links en rechts en direct onder de kruising van het gevelraster. Opmerkelijk door deze situering; is dat het bouwkundige constructieve gevelraster de aanduiding is van het 'terugliggende kruis' tussen twee bronzen staties.

Door de liturgische veranderingen (tweede Vaticaans concilie) heeft het kerk-interieur diverse wijzigingen ondergaan.

Met de toevoeging van de Anthoniuskerk in Frohnhausen-Essen hebben we een interessant project van een belangrijke architect toegevoegd aan de excursie Ruhrgebied, maar ook samenwerkingsverbanden en samenwerkingen beter begrepen. Door oa. het werk van Rudolf Schwarz een van de meest interessante Duitse architecten van de voor- en naoorlogse periode en belangrijke vernieuwer van de katholieke kerkenbouw in de 20e eeuw. Er is oa. een tentoonstelling aan zijn werk gewijd geweest genaamd: "Architect of a different modernism", georganiseerd door Wolfgang Pehnt, in samenwerking met zijn vrouw Maria Schwarz-Lang en Hilde Strohl. Wolfgang Pehnt en Hilde Strohl hebben hiertoe in 2000 een interessant boek geschreven over het werk van Rudolf Schwarz: "Bewohnte Bilder-Architect einer anderen Moderne". Het is zeker een overweging waard, voor de liefhebbers van de tijdloze architectuur; de architecten Rudolf Schwarz en ook Heinz Bienefeld die hebben gebouwd in Nord Rhein Westfalen en Rheinland-Palts, een afzonderlijke excursie te organiseren.

We hebben in deze excursie tijdloze architectuur uit de naoorlogse periode bezocht en ervaren, van architecten die nu nog leven, en kennelijk het voorrecht hebben om in goede gezondheid zeer oud te worden; zoals: Gottfried Bohm: 93 jaar en de vrouw van Rudolf Schwarz; Maria Schwarz-Lang: 92 jaar. We hebben in deze excursie kunnen constateren dat aan de vele door hun gerealiseerde projecten, met veel plezier en inzet is gewerkt, zonder kennelijk daarvan 'moe' of gefrusteert te worden/geraken. Vakman Rudolf Schwarz heeft echter als 64-jarige, minder lang van zijn grote hoeveelheid interessant werk kunnen genieten, zijn vrouw heeft zijn werk naadloos "aus einem guss" voortgezet, en zich uitermate ingezet het archief van Rudolf Schwarz onder te brengen in het Historisch archief van het aartsbisdom Keulen.

De tijd waarin deze architecten werkzaam waren, de naoorlogse periode met de grote bouwproductie in Duitsland, maar ook ongetwijfeld het grote onderlinge vertrouwen en respect in partijen, heeft hen daarin enthousiasmerend ondersteund, resulterend in fantastische tijdloze/ingetogen architectuur met kwaliteiten waar in lengte van jaren kan worden genoten.

Otto van Dijk

BIBLIOTHEEK FOLKWANG

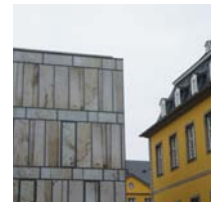
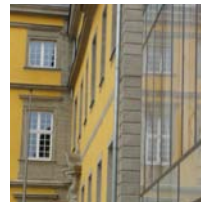
Aan mij is gevraagd iets te schrijven over het bezoek dat wij brachten aan de Folkwang Bibliothek van Max Dudler. Een programmaonderdeel waar velen zich op verheugd hadden gezien de mooie foto in de excursiegids. Helaas was het niet mogelijk het gebouw van binnen te bekijken vanwege een late afzegging. Erg jammer want juist de hoge ruimte, gevuld met boeken had ik graag met eigen ogen aanschouwd.

Maar niet getreurd want er werd in een vervangend interieur voorzien. Op weg naar Essen-Werden stopten we voor een flitsbezoek aan Die Kirche St. Antonius von Padua in Essen-Frohnhausen. De kerk is gebouwd door de Duitse architect Rudolf Schwartz. Gedurende de excursie is deze naam al meerdere malen gevallen bij besprekingen van kerken van de Böhms bijvoorbeeld. Ik had al eerder kennis gemaakt met het werk van Schwatz in Aken. Ik bezocht de kerken St. Fronleichnam, St. Bonifatius, St. Anna (Düren) en het Museum für Angewandte Kunst in Keulen. Ik was danig onder de indruk en ook nu weer kwam er een gelukkig gevoel over mij heen in de kerk. Het materiaalgebruik en de ruimtelijkheid zijn op het eerste oog los van elkaar te beoordelen. Maar wat mij zo aanspreekt van Schwarz' bouwwerken is de kundigheid om de kleine en intieme schaal van de mens te faciliteren in een groot bouwwerk als een kerk. Zo biedt het ingelegde kleed van natuursteen een plek om te bidden. Zonder muren voel je je toch veilig en afgesloten. Het verspringen van hoge en lage delen zorgt ervoor dat, ondanks de open plattegrond zich meerdere plekken vormen in de ruimte. De kruisvormige opbouw biedt zo op een zondagochtend bezoekers een plek om te bidden en toeristen de mogelijkheid deze mensen ongestoord voorbij te lopen. Voordat de bus wegrijdt sprint ik nog snel een rondje om de kerk. De gevels zijn verdeeld in bakstenen en glazen vlakken. Het is een mooie compositie die goed in balans is. Maar het verrassende van de binnenruimte ervaar ik aan de buitenzijde niet.

De gevels van de bibliotheek zijn wel spannend. Gelukkig maar want daar moeten we het mee doen. Het zijn dan ook de gevels die dit gebouw in eerste instantie doen opvallen. We kijken naar translucente glazen gevelpanelen met daarop geprint gefotografeerde natuursteen. Wat al snel als een gimmick beoordeeld kan worden past verbazend goed in de omgeving en valt daarom niet af te doen als een trucje. De kleuren en grofkorreligheid van het glas zorgen ervoor dat het gebouw een mooi ensemble vormt met de omliggende bebouwing en het binnen terrein bedekt met keien. Het geprinte glas is op meerdere niveaus te interpreteren. Het glas speelt met de transparantie die de bibliotheek wil bieden, maar de print maakt het tot een gesloten doos die de inhoud beschermt. Het glas wat de verschijning heeft van perkament ligt wel een tipje van de sluier van wat er schuil gaat achter de gevels. De oplettende bezoeker heeft ook nog een blik geworpen op de gevel aan de straatzijde. Hier is het hoogte verschil op het terrein opgelost door het geprinte glas op te tillen en te dragen door stenen kolommen. Er ontstaat hier een klassieke verdeling van een zware plint, een middenstuk en een dakrand.

Ik sluit af met een ander uitstapje dat ik maakte naar Basel waar ik de gevels bekeek van Herzog&De Meuron. Bij uitstek gevelarchitecten. Gebouwen als Central Signal Box, Spital-Apotheke en het voetbalstadion zijn voor de architectuurtoerist slechts van buiten te bewonderen en dat maakt de lange reis de moeite meer dan waard.

Lieke van Hooijdonk

DE DOM TE NEVIGES DOOR GOTTFRIED BÖHM (1968)

Het is een totaal onverwacht en gek gezicht als je vanaf het buiten de plaats gelegen grote, lege parkeerterrein richting de dom van Neviges loopt. Vanaf ver al zie je een groep grote betonnen puntmutsen in de dorpse skyline. Ik moet bij de aanblik van de nogal forse bergtoppen van afbladerend beton spontaan denken aan de kerk van Fritz Wotruba in Wenen het Caixa Museum van Herzog & de Meuron of een studie naar maximale bebouwing van een Building Block in New York, waarbij puur de geometrische regels van de Building Code een soortgelijk alpien landschap en volume generen. Na de idylle van de dorpse en romantische tuinstad Margarethenhöhe die wij net ervoor hebben bezocht explodeert die betonnen dom van Böhm nogal.

Langs de eerste andere bezoekers heenlopend vang ik een zuchtende flard van een gesprek op: "...ach, naja, wir sind auch sooo ganz zufriedenen..." zegt een in het grijs geklede dame tegen een even oud stel als ze zich aanschikt in haar gedateerde Mercedes te stappen om weg te dieselen. Ik denk, dat zij net volwassen werd, toen de dom in Neviges in aanbouw was. Alles went, zegt zij, doelend op haar leeftijd, gezondheid of wat dan ook waar senioren het zo over hebben. Maar het past ook bij de dom. Wat een ding! Het domineert het dorp. Maar eigenlijk doet elke kerktoeren in een Tirols bergdorpje hetzelfde, al is dat dan in een ons meer vertrouwde architectonische taal met duidelijk meer elegantie richting de hemel. Die elegantie ligt bij deze gotische of barokke kerken in de slanke proporties, maar ook de afwerking van de gevel en het dak: de beeldjes, de versieringen. Door de ornamentloze strakheid van Böhms rotsvormige dom valt het oog onmiddellijk op afbladderende verf, een paar roestige bliken luikjes in de betonnen gevel en de stangen van de valbeveiling op het dak. "So ist das Leben" zetten de senioren bij de Mercedes hun nietszeggende gesprekje voort, uit beleefdheid. "Das ist durchaus möglich". "Jaja. Jaja!"

Als architect die de idealen van het modernisme toch nog met de papelep ingegoten heeft gekregen stel ik vast dat ik de dom mooier begin te vinden de langer ik ernaar kijk. Ik moet langzaam aan Le Corbusier denken. Zeker niet aan Ronchamp overigens waar onze gids het over wilde hebben omdat die kapel op de heuvel veel te wit, elegant en veel kleiner is. Maar bijvoorbeeld aan het laatst nog postuum gebouwde betonnen puntdak van de kerk St. Pierre in Firminy. Maar de dom van Neviges is vast niet Gottfried Böhms mooiste werk, denk ik nog. Het is al april maar de beknutte bomen op het voorplein zijn nog steeds kaal. En dat afgrijselijke rond uitbollende ontvangstgebouw naast de route naar de dom doet er het zijne toe om te twifelen of dit niet een curiositeit is in plaats van een architectonisch highlight. De gebruikers hebben duidelijk geprobeerd met verfrandjes en wat schilderijen op de gevel van Böhms belendende gebouwen

Kirche zur heiligen Dreifaltigkeit van Fritz Wotruba in Wenen.

Caixa Museum in Madrid van Herzog & de Meuron, 2001 - 2007

Dom te Neviges door Gottfried Böhm, 1968

Mercedes W123, 1976-1985

Kerk St. Pierre in Firminy van Le Corbusier, ontworpen 1961-65, gerealiseerd 2006

'Transformations' Aircraft Carrier in Landscape door Hans Hollein, 1964

de brutaliteit iets te verzachten, zich eigen te maken. Met twijfelachtig succes. De getekende dromen van de bouwsels bovenop de bergtoppen van Bruno Tauts uit 1917 zijn alleen al door het kleurgebruik veel aansprekender dan waar Böhm ons hier mee confronteert; ik moet in Neviges meer denken aan 'Das Kabinet des Dr. Caligari', de stomme film uit het expressionistische begin van de Duitse bioscoop. Ook peins ik over de tijdens de afgelopen 70 jaar maar niet op te blazen 'Flaktürme' uit de Tweede Wereldoorlog, de luchtafweergeschutturens, die mijn studiestad Wenen verontsieren, net als in Berlijn en andere door de Nazi's bezette metropolen. Maar bij die gedachte komt juist ook meer sympathie op voor de dom. Want net als de 'Flaktürme' werkt het gebouw als een groot bakken; net zo'n ding als op de collages 'Transformations' van Hans Hollein uit de 60ies waarmee hij zijn adoratie uitspreekt voor vliegdekschepen, graansilo's en industriële installaties, die met hun uitstraling aan de veel later door Koolhaas omschreven 'Bigness' doen denken. Eigenlijk is het bij de dom van Böhm net als bij de schuilbunker van de Boros Foundation in Berlijn: de hermetische buitenkant (zeker de met het kunstwerk van Mandla Reuter versperde zijde) maakt je alleen maar nieuwsgieriger, wat er van binnen te zien is.

In al zijn onwennigheid voldoet de dom hiermee aan de uitstraling van een pelgrimkerk. Groots, van ver zichtbaar, spanning opbouwend wat er aan de binnenkant plaats vindt. De opbouw van de route, de grote buitentrapp voor de pelgrims, de 'uitnodigende geste' zou ik echter anders als onze gids niet met liefdevolle woorden willen omschrijven. De grove, meterhoge betonnen steunmuren aan de rechte kant van ons pad doen mij denken aan de stuwmuur van een watercentrale. De werking ervan is die van een opgestuwde rivier: aan het einde van het stuwmeer wordt je naar de turbines toe gezogen. Een spannende, maar misschien erg ongemakkelijk tocht die me dwars door een energiecentrale sluist. Hoe voel ik me dan straks, nadat ik door de watermolen van de stuwdam ben gedraaid? Gelouterd? Herboren? Verdronken?

Een ding lijkt zeker: de dom van Neviges werpt meer vragen op dan hij beantwoordt.

Mathias Lehner

Alpine Architektur door Bruno Taut, 1917-1919

Affiche van de film 'Das Kabinet des Dr. Caligari', 1920

Flugabwehrkanonenturm ('Flakturm') door Friedrich Tamms, 1942-1945

Boros Foundation in de Luftschutzbunker Berlin Friedrichstraße, 1942-1943

Stuwmuur van waterenergiecentrale Edersee, door Philip Holzmann AG, 1908-1914

Blatt 129

Margarette-
Krupp-Stiftung
für Wohnungsbau

Barthelshof
Margarethenhöhe
Essen-Ruhr

Essen-Ruhr im Oktober 1902
Der Entwurf wurde am 17. 10. 02
Der Entwurf wurde am 17. 10. 02

TUINSTAD MARGARETHENHÖHE, ESSEN

Omdat op deze zwaarbewolkte zondagochtend het interieur van de Folkwang Bibliotheek niet blijkt te kunnen worden bezichtigd, is er tijd over en zijn er twee bliksembezoeken aan het programma toegevoegd. Het eerste betreft de bijzondere Sint Antoniuskerk uit 1959 van Rudolf Schwartz, het tweede Duitsland's eerste tuinstad Margarethenhöhe in Essen, waarvan deel 1 werd gerealiseerd tussen 1909 en 1930, naar een ontwerp van Georg Metzendorf (1874-1934).

Heinz Behrend, de architect die bij Van den Broek en Bakema indertijd meewerkte aan het ontwerp en de uitvoering van het stadhuis in Marl, geeft ter plekke een korte explicatie.

Margarethe Krupp beheerde, na de dood van haar vader Friedrich Alfred Krupp in 1902, het familie-kapitaal. In 1906 riep zij de "Margarethe Krupp Stiftung für Wohnungsfürsorge" in het leven, waarin zij de door haar een paar jaren eerder verworven akker- en bosgronden onderbracht die op een heuvel bij Essen waren gelegen. Bovendien fourneerde zij een kapitaal voor de bouw van één miljoen mark!

Het ideële doel was aantrekkelijke maar betaalbare woningen te bouwen voor minderbedeelden die zelf niet in staat waren een woning aan te schaffen.

Na een zorgvuldige selectie werd de 34-jarige Georg Metzendorf, lid van de Duitse Werkbund, als stedenbouwer/architect uitgekozen, omdat hij zich had bewezen met innoverende ideeën over woningbouw o.a. voor de Mathildenhöhe in Darmstad.

Al in 1909 werd met de bouw begonnen en omdat het een zogenoemd "pilotproject" betrof, hoefde men zich niet aan de geldende bouwvoorschriften te houden. Er werd een uitbundige vormen-rijkdom nagestreefd met sierelementen in de gevels, erkers, pergola's, houten luiken en pilasters, maar wel op basis van standaardisatie en de toepassing van industriële bouwtechnieken.

Het verwarmingssysteem werd gecombineerd met dat voor het koken. Hiermee konden zelfs de slaapkamers op de verdieping worden verwarmd. In de bijkeuken kwam een ligbad en de woningen werden geheel gemeubileerd opgeleverd. Toch waren de huren ca 26% goedkoper dan die op de vrije woningmarkt van Essen.

We lopen door een stukje van de romantisch aandoende woonwijk met zijn gekromde, hellende straten, waar nu aan weerszijden auto's bumper aan bumper staan geparkeerd, ten teken dat niet meer de minder bevoorrechte klasse de charmante huisjes bewonen, maar dat die in bezit zijn genomen door de gegoede middenklasse. Het korte bezoek eindigt op het centrale plein met aan de ene kant de monumentale supermarkt en aan de andere kant het hotel.

De nederzetting werd in de tweede wereldoorlog zwaar beschadigd, maar weer gereconstrueerd in zijn oorspronkelijke vorm.

Ruud Wilmink

MUSEUM FOLKWANG

Het is denk ik ongeveer 40 jaar geleden dat we met de Limburgse Academie voor de Bouwkunst een excursie hadden naar het Folkwang Museum in Essen en naar het Mariendom in Neviges. De kerk in Neviges van architect Gottfried Bohm, met de daarbij behorende gebouwen hebben toen een grote indruk op mij gemaakt en kan ik mij nog wel herinneren.

Veel minder kan ik mij herinneren van het bezoek aan het Folkwang Museum in Essen. Het gedeelte van het museum dat thans nog onderdeel uitmaakt van het museum is eind jaren 50 gerealiseerd en dat was waarschijnlijk ook de reden voor ons om het te bezoeken. Het museum kenmerkte zich doordat het geformeerd was om een tweetal binnenplaatsen met een apart gebouw in twee verdiepingen voor kantoren en een auditorium. Het was een voor die tijd een bijzonder museum met veel glaspartijen en een natuurlijke inval van het daglicht.

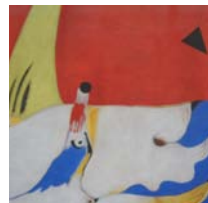
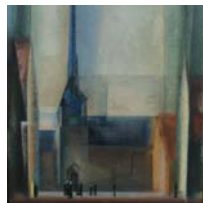
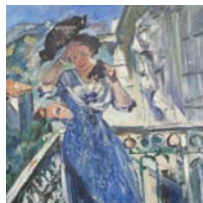
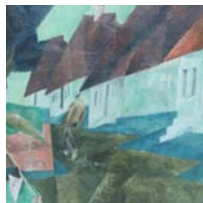
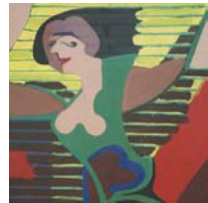
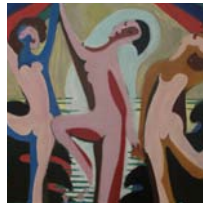
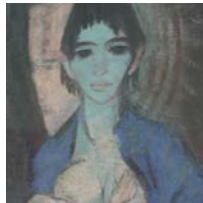
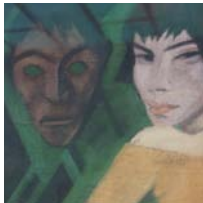
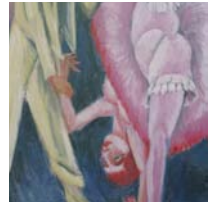
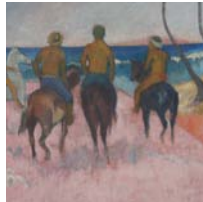
In de jaren tussen 1950 en 2009 zijn er nog enige uitbreidingen geweest maar deze zijn voor de realisatie van het nieuwe museum gesloopt.

In 2009 is door middel van een prijsvraag de opdracht toegekend aan David Chipperfield die in mijn ogen op een mooie wijze een uitbreiding heeft gerealiseerd aan het bestaande museum. Zoals reeds eerder aangegeven zijn ook in de nieuwbouw een viertal binnenplaatsen voorzien die de verschillende tentoonstellingsruimten met elkaar verbinden en is er ook veel aandacht besteed aan de natuurlijke toetreding van daglicht. Chipperfield heeft vastgelegd dat er per patio maar twee bomen mogen worden geplant. (per patio twee dezelfde bomen en per patio verschillende bomen!)

Een van de grote veranderingen aan het nieuwe museum is dat de hoofdingang verplaatst is naar de andere zijde van het gebouw. Vanuit de Bismarckstrasse is een overdekte galerij gerealiseerd die je na binnenkomst direct midden in het gebouw brengt. Staande aan de infobalie ervaar je meteen hoe het museum is opgebouwd. De collecties bevinden zich in de blokken terwijl de gangen en binnenplaatsen op verzoek van Chipperfield niet van kunst zijn voorzien. Volgens hem zal het lopen door de verbindingselementen je tijd geven voor bezinning en reflectie.

Alles bij elkaar was het een waardevol bezoek aan dit museum. Jammer dat er geen tijd was om de collectie te bekijken. Dat doen we dan bij het volgende bezoek.

René Thijssen

CULTUUR en ARCHITECTUUR in het RUHRGEBIED

Voorprogramma vrijdag 19 April 2013

